

Piibel luterlikus traditsioonis

MUNIB YOUNAN on olnud Evangeelse Luterliku Kiriku piiskop Jordaania ja Pühal maal (1998–2018) ning Luterliku Maailmaliidu president (2010–2017). Aastal 2016 pälvis ta Niwano rahupreemia töö eest juutide, kristlaste ja moslemite religioonidevahelise dialoogi alal, eriti Jeruusalemmas. Ta on kirjutanud raamatu *Witnessing for Peace: In Jerusalem and the World* (Fortress Press, 2003).

Juubeliaastal, kui reformatsiooni algusest möödus viissada aastat, olid luterlased üle kogu maailma hõivatud arutlustega 16. sajandi sündmuste üle Saksamaal ja nende tähenduse üle Jeesuse Kristuse ülemaailmse kiriku jaoks täna. Luterliku Maailmaliidu presidendina innustasin kirikuid 2017. aasta mais Namibias Windhoekis toimunud peaassambleel peetud kõnes mõtlema reformatsioonile kui kestvale liikumisele ja Püha Vaimu jätkuvale tegevusele. Me ei usu, et see oli ühekordne sündmus, mis lõppes siis, kui Luther teatas: „Siin ma seisan“, ja kirik sai ära jagatud. Seetõttu loodan, et järgneval viiesajal aastal kirikud küsivad: „Kuidas on meie suhe traditsiooni ja reformiga?“

Järgnevalt keskendun kolmele olulisele mõistele, mis mõjutavad luterlaste suhet traditsiooniga.

Üksnes Pühakirjast

Reformaatorid on 16. sajandist saadik kuni tänaseni kinnitanud, et meie usk ja traditsioonid põhinevad printsiibil *sola scriptura* ehk üksnes Pühakiri. Võib väita, et see on tõepoolest luterluse ja protestantliku liikumise kõige olulisem aspekt, kuid ometi võib see olla ka ohtlik. Reformatsiooniperioodil avanenud võimalus lugeda jumalasõna kohalikus keeles oli inimestele kindlasti väga vabastav. Enam ei pidanud nad religioosete võimukandjate tõlgendustega pimesi nõustuma. Nad said palvetada, evangeeliumi lugeda ja seda mõista keeles, mis oli kasutusel nii kaubanduses kui ka vestlustes.

Samal ajal on see uus vabadus toonud kaasa ka uusi probleeme. Vabastav evangeelium võib nüüd olla väänatud ja pandud kokku literalismi, bibliitsismi, fundamentalismi ja allegorismiga. Toon kaks näidet selle kohta, kuidas reformatsiooni käigus saavutatud vabadusi saab valesti tõlgendada ja rakendada. Esimeseks näiteks on lugu mehest, kelle vaga lugemine seisnes esimeses ettejuhtivas salmis, mis tal Piiblit avades juhuslikult sõrme alla jäi. Ühel hommikul oli tema päeva salmiks „Juudas läks ja poos enese üles.“ Nii ei saa olla, mõtles ta, ja proovis uuesti. „Mine ja tee sina nõndasamuti,“ oli teine salm. Kolm on kohtu seadus, otsustas mees loetust häirituna, ja luges: „See, mida teed, tee kähku“. Säärane bibliitsismi ja literalismi vorm võib kõlada naljakalt, ent ometi võib Piibli vääril viisil lugemine viia ka suurte tragöödiateni. Minu kodumaal oleme me päriselt kannatanud nende tõttu, kes on jumalasõna väänanud selle sobitamiseks oma nägemusega poliitikast või lõpuaegadest. Tõlgendada Piiblit kui juhust apokalüpsisele ning otsida tänapäeva poliitilisi liidreid ja riike piiblitekstidest – see toob kaasa täna tegelikke järelemeid konkreetsetele inimestele.

Teine näide. 2017. aastal tähistasime kuuepäevase sõja 50. aastapäeva. 1967. aastal olin 17-aastane noormees. Vahetult pärast sõja lõppu külastas meid ameerika pastor Jeruusalemmas Prohveti tänava alliansskirikust, keda mu vanemad teadsid juba enne 1948. aastat. Ta ütles meile: „Te peate Piiblit uskuma. Peate lugema Taanieli 7. peatükki, kus öeldakse, et väike sarv võidab ülejäänud kolm sarve. Väike sarv on Iisrael ja suured sarved on Süüria, Jordaania

ja Egiptus.” Noore usklikuna ma loomulikult uskusin, kui pastor mulle midagi ütles! Mõtlesin, et see peab olema Jumala tahe, kuid samal ajal küsisin endalt: kas Jumal tõesti soovib mõne teise rahva okupeerimist? Ei, ma ei tohi olla usutaganeja, mõtlesin endamisi. Olen usklik! Ma ei tohi seda isegi kahtluse alla seada! See oli minu jaoks vaimne kriis. Soomes teoloogiaõpinguid alustades hakkasin uurima piibliloo tegelikku tähendust ja sain aru, et too pastor propageeris vale arusaama printsibist *sola scriptura*. Jumala sõna ei tohi narrida. Seda ei tohi väänata meie isiklike eesmärkide teenimiseks. Kas selline *sola scriptura* kuritarvitamine pole mitte fundamentalismi ja äärmusluse põhjustaja meie kaasaegses maailmas? Luther on ise öelnud: Piiblit lugedes peame meeles pidama, et Piibel tõlgendab ennast ise. Mida see tähendab? See tähendab, et Pühakirjast vastuseid otsides peame kontrollima, kas meie tõlgendus esineb mujal Pühakirjas. Kas see kuvand Jumalast kajastub teistes tekstides? Kui mitte, tuleneb see tõenäoliselt mitte Jumala, vaid mu enda vaimust.

Siinkohal jõuavad mõned väiteni, nagu poleks Vanal Testamendil tänapäeva kristlastele midagi pakkuda. Ometi teame, et Heebrea pühakirja tundmata ei ole Uut Testamenti võimalik lõpuni mõista. Ühe lugemine ilma teiseta teeb meid markionistideks, ja see võib viia teise äärmusse (kuni antisemitismini välja).

Luther manitses kristlasi Piiblit lugedes vaatama sellele, *was Christum treibet* (mis tegeleb Kristusega) või mis edendab Kristust. Ta kirjutas: „Sest tõelise apostli kohus on kuulutada Kristuse kannatusi, ülestõusmist ja tööd ning nõnda rajada usu alus, nagu Ta ise ütleb Johannese 15. peatükis: „Te peate tunnistama minust.“ Kõik algsed pühad kirjutised nõustuvad sellega, et nad kõik kuulutavad Kristust ja tegelevad [*treiben*] temaga. See on tõeline proovikivi, mille järgi saab hinnata kõiki raamatuid, kui näeme, kas nad tegelevad [*treiben*] Kristusega või mitte, kuna kogu Pühakiri näitab meile Kristust ja Püha Paulus ei tea muud kui Kristust. Mis Kristust ei õpeta, see pole apostellik, isegi kui püha Peetrus või Paulus seda õpetas; samas on apostellik see, mis Kristust kuulutab, isegi kui seda kuulutas Juudas, Hannas, Pilaatus või Herodes.”

Sellest põhimõttest lähtudes järeltas Luther, et Jaakobuse kirja ei tohiks kaanonisse lisada, kuna see ei edenda Kristust ega evangeeliumi vabadust. Paljud teised ei nõustu Lutheriga selles küsimuses, kuid peame siiski kinni põhimõttest *was Christum treibet*. Võime endalt küsida: kas mu tõlgendus sellest tekstist edendab Kristust? Kas see jutlus edendab Kristust? Kas kirik edendab Kristust? Kas minu traditsioon ülendab Kristust? Kui mitte, siis pean oma seisukohta uuesti kaaluma. Mul on vabadus Pühakirja lugeda ja seda tõlgendada, kuid mitte vabadust Jeesuse Kristuse evangeeliumi moonutada. Ja kohe kindlasti ei ole mul vabadust vabastavat head sõnumit muuta uut tüüpi vanglaks ei endale ega teistele.

On ilmne, et Luther ei propageerinud absoluutset biblitsismi. Paul Althaus ütleb, et „Luther ei absolutiseerinud Piiblit traditsioonile vastandumise kaudu. Ta ei piira kristliku dogma ega evangeeliumi eetilisi järeleid sellega, mida on Pühakirjas sõnaselgelt öeldud. Ta ei nõua, et kristluse tõde muutuks Piibli doktriiniks“. Püha Vaim ei juhtinud mitte ainult apostleid, vaid ka kristlust peale apostlite aega. Siiski rõhutas Luther tugevalt erinevust nende kahe vahel ja kehtestas sellega kristliku traditsiooni õiguse ja kehtivuse. Tuleb ainult kontrollida, kas traditsioon on vastuolus Pühakirjas sisalduva evangeeliumi tõega või mitte. Säilitada tuleks kõik, mis selle testi läbib. Lutheri ülim autoriteet polnud piibliraamatud ega kaanon kui selline, vaid sõna, mis ennast ise enesekriitiliselt tõlgendab, lähtudes Kristusest ja radikaalselt mõistetud evangeeliumist. Lutheri jaoks on Pühakirja autoriteet rangelt evangeeliumikeskne. Tema õpetas meid Issanda evangeeliumi leidma kogu Pühakirjast.

Üksnes usust

Teiseks oluliseks luterliku traditsiooni allikaks *sola scriptura* kõrval on *sola fide* ehk „üksnes usk”. Paljud luterlased on kasvanud üles, õppides usu kaudu õigeuskõiguste õpetust fraasiga: „Sest me usume, et meid päästetakse armust usu läbi, lahus tegudest.” Luterlased nimetavad seda usust õigeuskõiguste õpetuseks, millel kirik kas seisab või langeb. See pole meie jaoks mitte ainult reformatsiooni tuum, vaid meie põhiline arusaam sellest, mida tähendab olla kristlane. Kristus suri ristil ja selle teoga on mulle kingitud õigeuskõigustmine. Tema veri valati minu eest tasuta kingitusena ja ei ole midagi, mida ma saaksin teha selle väljateenimiseks. Meile seab see doktriin piiri, mille ületamisel kirik ei saa end enam nimetada luterlikuks.

Siinkohal on oluline mainida, et Luterlik Maailmaliit ja katoliku kirik allkirjastasid 1999. aastal ühisavalduse õigeuskõiguste õpetusest (*Joint Declaration on the Doctrine of Justification, JDDJ*). Katoliiklased ja luterlased olid sajandeid väitnud, et ühe arusaam lunastusest on teise omaga täielikus vastuolus. Mõlemad kirikud olid mitmeid kordi ajaloo teineteist vastastikku hukka mõistnud. See põhjustas palju kannatusi eriti peredele, kuhu kuulusid nii luterlased kui ka katoliiklased. Luther ja teised reformaatorid mõistsid patuste õigeuskõiguste doktriini kui „esimest ja tähtsaimat usuartiklit“ ning „juhendit ja peamist otsustajat kristliku õpetuse kõigi osade üle“. Seetõttu oligi eraldumine selles küsimuses nii tõsine ja muutus katoliikluse ja luterluse suhetes kõrgeima prioriteedi küsimuseks.

2013. aastal jätkus hea töö ühtsuse nimel dokumendi „Konfliktist osaduseni“ (*From Conflict to Communion*) avaldamisega. Selles dokumendis öeldakse, et ühisavaldus õigeuskõiguste õpetusest „esitab diferentseerivat konsensust, mis koosneb ühistest seisukohtadest koos mõlema poole erinevate rõhuasetustega, samas kinnitades, et erinevused ei muuda ühisosasid kehtetuks. See on seega konsensus, mis ei välista erinevusi, vaid just sisaldab neid selgesõnaliselt. Katoliiklased ja luterlased tunnistavad üheskoos: „Üksnes armust, usu läbi Kristuse päästeteosesse ja mitte meiepoolsete teenete tõttu oleme vastu võetud Jumala poolt ja vastu võtnud Püha Vaimu, kes uuendab meie südamed ning varustab ja kutsub meid headele tegudele.” (JDDJ 15)

„Konfliktist osaduseni“ selgitab: „Kui luterlased väidavad, et inimene saab õigeuskõigustmist ainult vastu võtta, mõtlevad nad selle all „igasuguse kaasaaitava võimaluse välistamist enda õigeuskõigustmisel, kuid ei eita, et usklikud on täielikult kaasatud isiklikult oma uss, mis toimib Jumala Sõna kaudu” (JDDJ 21). Kui katoliiklased ütlevad, et inimesed toimivad kaasa õigeuskõigustmiseks valmistudes ja seda vastu võttes, peavad nad sellega silmas inimese „isiklikku nõustumist“, mis on „iseenesest armu tagajärg, mitte kaasasündinud inimlikest võimetest tõusev tegu“ (JDDJ 20). Seega ei muuda need kehtetuks üldist arusaama, mille kohaselt patused on „võimetud ise vabanemist otsides Jumala poole pöörduma või oma õigeuskõigustmist Jumala ees ära teenima või päästet omaenda jõuga saavutama. Õigeuskõigustmine toimub üksnes Jumala armust” (JDDJ 19). Kuna usku mõistetakse ainult jaatava teadmisenä, aga ka kui Jumala Sõnal põhinevat südame usaldust, võib veel ühiselt öelda: „Õigeuskõigustmine toimub „üksnes armust“ (JD nr 15 ja 16) üksnes usu läbi; isik mõistetakse õigeks „tegudest sõltumata“ (Rm 3:28, vrd JD nr 25)” (JDDJ, lisa 2C). Seda, mis sageli lahutas ja mis omistati ühele või teisele usutunnistusele, kuid mitte mõlemale, mõistetakse nüüd orgaanilises siduses: „Kui inimesed saavad uss osa Kristusest, ei arvesta Jumal neile enam osaks nende pattu ja põhjustab neis Püha Vaimu läbi tegeva armastuse. Neid kaht Jumala armulise tegevuse aspekti ei saa üksteisest lahutada” (JDDJ 22).

Ühisavaldus õigeksmõistuõpetusest (JDDJ) ja „Konfliktist osadusteni“ on ajaloolised dokumendid, kuna need on reformatsiooni ja selle arenguid selgitanud nii luterlikust kui ka katoliiklikust seisukohast. Nad on juhtinud meie tähelepanu ühisosale ja mitte sellele, mis meid lahutab. Nendest kokkulepetest on saanud oluline osa meie oikumeenilisest traditsioonist, mis juhib meid Püha Vaimu väe abil ühtsusesse Kristuses.

2016. aastal sai meie jätkuv teekond suurema ühtsuse poole nähtavaks ja reaalseks ajaloolisel ühisel palveteenistusel Rootsisis Lundis. Seda sündmust ja ühist palvet juhtisid paavst Franciscus, mina Luterliku Maailmaliidu presidendina ja Luterliku Maailmaliidu peasekretär õp Martin Junge. Koos paavstiga allkirjastasime ühisavalduse, milles öeldakse selgelt, et see, mis meid ühendab, on palju suurem kui see, mis meid lahutab. Leian, et see palve Lundis ja Malmös on oikumeenilises liikumises loonud uue energia. See on andnud meile uue jõu, julgen isegi öelda, et oleme praegu oikumeenilise kevade keskel. Ma palvetan, et Püha Vaim jätkaks seda head tööd meis ja meie läbi, sest tõepoolest – see, kes meid ühendab, on palju suurem kui mis tahes see, mis meid lahutab.

Alati uuenev kirik

Kolmas põhimõte, mis moodustab aluse luterlikule traditsioonile, on *Ecclesia semper reformanda est* – kirikut peab alati reformima (kirik peab alati uuenema). Vastupidiselt levinud arvamusele sellest juhtlausest reformatsiooniajal ei räägitud ega kirjutatud. Selle Augustinuse koostatud mõttetera muutis esimesena 1947. aasta paiku populaarseks teoloog Karl Barth. Siiski toetus Barthi sõnadesse pandu suurte reformaatorite veendumusele, et usu puhtuse säilitamiseks peab kirik alati oma traditsioone ja tavasid üle vaatama. Kui kirik ei tee reforme, siis me ei järgi Kristust, kuna Kristuse elu ja teenimine seisnes ümberkujundamises, muutumises ja reformimises. Apostlite teod ei peatunud Apostlite tegude 28. peatükiga – Püha Vaimu väe abil muutub, liigub ja reformib kirik jätkuvalt tänapäevalgi.

Siiski tuleb öelda, et luterlased ei ignoreeri traditsiooni kui sellist. Reformatsioon ja traditsioon ei vastandu üksteisega. Me tervitame traditsiooni sedavõrd, kuivõrd seda juhib ja raamib ristilöödud ja ülestõusnud Kristus! Traditsioon peab alati kandma risti ning tühja haua vabadust ja vabastamist. Hea ja kasulik on see traditsioon, mis võimaldab Kristuse inkarnatsiooni nii meis kui ka kirikus.

Väga hästi on Pühakirja ja traditsioonide vastastikuse mõju kohta Lutheri mõtlemises kirjutanud teoloog Rostislav Tkatchenko: „Samal ajal kui Martin Lutheri nõustumine Pühakirjaga /.../ on täielik, toob tema traditsiooni aktsepteerimine/eitamine esile rohkem varjundeid.“ Tkatchenko sõnul ei lasknud Luther traditsioonil käest minna, kuigi ta kinnitas, et kogu teoloogia peab põhinema Pühakirjal ja Kristusel. Ta eelistas traditsiooni erinevaid aspekte eristada. „Ta nimelt keeldus automaatselt tunnustamast kõiki teoloogilisi tõdesid, mida Piibel ei õigusta.“

Inimesena ei pidanud Luther loomulikult alati enda põhimõtetest kinni. Ta oli valmis vastu võtma kirikuisade otsuseid ja õpetusi, kui need olid kooskõlas Piibli tõdede ja põhimõtetega. Näiteks võttis ta vastu nelja esimese kirikukogu otsused ja mõnede varakiriku õpetlaste (nt Augustinuse, Athanasiuse, Gregoriuse Suure, Hieronymose jt) õpetused. Tema poolt aktsepteeritud traditsioonide hulgas, mida Piiblist ei leia, kuid mis on pärit kirikuisadelt ja ajaloolisest praktikast, on tema teooria Kristuse reaalsest kohalolekust leivas ja veinis ning isegi Neitsi Maarja igavesest neitsilikkusest.

Mida see kõik tähendab? *Was bedeutet das?* See tähendab, et luterlastena peame kinni teatud põhimõtetest, mis määravad meie suhte traditsiooni ja reformi. Samas peame tunnistama, et isegi meie põhimõtteid, kuna need on inimeste leiutatud, peavad aeg-ajalt olema valmis reformimiseks. Lõpuks peame endalt alati küsima ühte asja: kuidas ilmutab Jumala Vaim meile Jumal Isa au, meie Issanda Jeesuse Kristuse armu ja Püha Vaimu osadust? Kuidas juhivad Jumala tõesed meie elu ja loovad meie südameis armastust?

Ecclesia semper reformanda est põhimõte on *sola scriptura* ja *sola fide* lahutamatu osa. Kui kirikutraditsioon on sõna või kristlase vabaduse vastu, vajab kirik reformi. Kui soomused me silmadelt langevad ja õed meile osutavad, et sooline õiglus on vajalik, siis tuleb kirikut reformida. Ka siis, kui meie juutidest ja moslemitest õed-vennad on saanud haiget Martin Lutheri sõnade ja meie kiriku tegude tõttu ajaloo, peab kirik ennast reformima. Kui isegi meie liturgia, palve või kultuurilised kirikutraditsioonid on muutunud vanglaks ega kajasta evangeeliumi vabastavat tööd, peab kirik end reformima.

Usun, et kui Luther elaks täna, siis oleks ta oikumeenik. Ilmselt ei huvitaks teda sugugi, kas temaga kaasnenud kirikul on peal tema nimi. Ta otsiks kogudust ja traditsiooni, mis ilmutab kõige paremini Kristust, ja teda kui ristilöödud. Ja ma usun, et ta tunnistaks seda usku kõigis meie kirikutes. Ta tunnustaks viisi, kuidas katoliiklased, luterlased, reformeeritud kiriku liikmed, ortodoksid, evangelikaalid ja kõik muud lugematud traditsioonid neile omaselt Kristust edendavad. Ja ta küsiks igahelst samu küsimusi: „Kas see traditsioon ilmutab meile ristilöödud Kristust? Kas see reform viib meid lähemale ristilöödud Kristusele?” Kui vastused on jaatavad, siis on meil õige suhe traditsiooni, reformi ja Jumalaga.

Olgu *ecclesia semper reformanda est* põhimõte meid alati juhtimas ja alandlikuks muutmas. Avastagem üheskoos Jumala muutev, reformiv kohalolu meie elus, traditsioonides ja kogukondades.

1. *Works of Martin Luther*, vol. 6, trans. C. M. Jacobs, in (Philadelphia: A.J. Holman Company, 1932), 478.
2. Paul Althaus, *The Theology of Martin Luther* (Philadelphia: Fortress, 1988), 335.
3. LWF and PCPCU, *From Conflict to Communion* (Germany: Evangelische Verlagsanstalt and Bonifatius, 2016), 49,
<https://www.lutheranworld.org/sites/default/files/From%20Conflict%20to%20Communion.pdf>
4. Ibid.
5. Ibid., nos 126–129, pp. 49–50.
6. Rostislav Tkachenko,“(Not) Scripture Alone: An Examination of Martin Luther’s Theology of the ‘Scripture-Tradition’ Correlation in the Context of the Historical Development of the Western Christian Tradition,” *Filosofs’ka dumka/Sententiae* 4 (2013), 154-80.